

ВАЛЮТАЛАРНИНГ ХАРИД ҚИЛИШ ҚОБИЛИЯТИ НИМА ВА У ҚАНДАЙ ҲИСОБЛАНАДИ?

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10532448>

А.А. Набиходжаев,

ТДИУ университети “Статистика” кафедраси доценти, и.ф.н.

У.А.Одилхонов

ТДИУ магистранти

***Аннотация:** Ушбу мақолада валюталарнинг харид қилиш қобилияти тушунчаси, унинг аҳамияти ва хориж амалиёти таҳлил қилинган. Валюталарнинг харид қилиш қобилиятини шакллантириш услубиёти, халқаро тавсиялар, шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини реал аниқлашдаги аҳамияти очиб берилган.*

***Калит сўзлар:** ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), халқаро таққослашлар дастури (ХТД), миллий валюталарнинг харид қилиш қобилияти (ВХҚК), ўртача нарх, товар ва хизматлар тўплами.*

ЧТО ТАКОЕ ПОКУПАТЕЛЬНАЯ СПОСОБНОСТЬ ВАЛЮТЫ И КАК ОНА РАССЧИТЫВАЕТСЯ?

***Аннотация:** В данной статье анализируется понятие покупательной способности валют, его значение и зарубежная практика. Раскрыта методология формирования покупательной способности валют, международные рекомендации, а также ее значение в реальном определении социально-экономического потенциала страны.*

***Ключевые слова:** валовой внутренний продукт (ВВП), программа международных сопоставлений (ПМС), паритет покупательной способности (ППС) национальных валют, средняя цена, набор товаров и услуг.*

WHAT IS THE PURCHASING POWER OF CURRENCIES AND HOW IS IT CALCULATED?

***Annotation:** This article analyzes the concept of purchasing power of currencies, its meaning and foreign practice. The methodology of the formation of the purchasing power of currencies, international recommendations, as well as its significance in the real determination of the socio-economic potential of the country are revealed.*

Key words: *gross domestic product (GDP), international Comparison program (ICP), purchasing power parity (PPP) of national currencies, average price, set of goods and services.*

КИРИШ.

Халқаро макроиктисодий таққослашларнинг асосий мақсади турли мамлакатлардаги ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ва бошқа миллий ҳисоблар тизимининг (МХТ) агрегатларини бир хил валютага келтириб тўғридан-тўғри таққослашдир. Ушбу вазифани ечишда миллий валюталарнинг расмий алмашув курсларига эмас, балки валюталарнинг ҳақиқий харид қилиш қобилиятларини (ХҚҚ) қўллашга устунлик берилган. ЯИМ маълум даврда айрим мамлакатлар иқтисодий ривожланиш даражаларини таққослашда фойдаланилади. Ушбу кўрсаткич шунингдек, иқтисодий фаолиятнинг пировард натижасини ифодаловчи агрегат ҳисобланганлиги сабабли халқаро таққослашларга мос келадиган кўрсаткичдир.

Усуллар МХТда ЯИМни ҳисоблашда турли ёндошишлар мавжуд бўлгани учун, Халқаро таққослашлар дастурида (ХТД) товар ва хизматлардан пировард фойдаланиш усулини қўллашга келишиб олинган. Шунинг учун “ЯИМдан фойдаланиш билан боғлиқ харажатлар” (ёки оддийгина “харажатлар”) атамаси ХТДда энг кўп қўлланилади ва ЯИМни ҳисоблашнинг қайси усулига устунлик берилганлигига урғу беради. Харажатлар турли товар ва хизматлар харид қиладиган (ёки оладиган) пировард истеъмолчиларга хосдир.

Натижалар Макроиктисодий қиймат кўрсаткичларини халқаро таққослашда иккита асосий муаммони ҳал қилиш талаб қилинади:

1. Таққосланаётган кўрсаткичларнинг иқтисодий мазмунида бир хилликка эришиш.

2. Кўрсаткичларни миллий валюталардан бир хил пул бирлигига ўтказиш методини танлаш, яъни таққослаш натижаларини ҳисоблаш методини танлаш.

Биринчи муаммо халқаро андоза таснифлар ва ягона методологияни қўллаш натижасида ечилиши мумкин.

Иккинчи муаммо (ҳисоблаш формуласи, вазнлари, хусусий индексларни умумлаштириш усулларини ва ҳ.к. танлаш) ўтказилаётган таққослашнинг иқтисодий мазмуни, мақсади, вазифалари, дастлабки ахборотлари (унинг батафсиллиги, аниқлиги, таққосламалиги), тақдим қилинадиган натижаларга аналитик талаблар билан белгиланади.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин шаклланган валюта курслари тизими 1960 йиллардан бошлаб, айниқса 1970 йиллар бошида Бреттон-Вуд битимининг барҳам топганидан сўнг ва сузиб юрувчи ва белгиланган валюта курслари

яратилиши билан макроиктисодий қиймат кўрсаткичларни таққослаш ишларида қониқарли натижа бермай қўйди, чунки валюта курслари тизими энди фақат ташқи иқтисодий фаолият соҳасига хизмат кўрсатиш билан чегараланиб қолган эди.

Ҳозирги валюта курслари йил, ой ва кун давомида тебраниб туриши мумкин. Унга турли сиёсий ва конъюнктурадаги ўзгаришлар сабаб бўлгани учун бундай тебранишлар валюталар харид қилиш қобилятининг реал ўзгаришини ифодамай олмайди. Шунинг учун 1950 йиллар ўрталаридан бошлаб миллий валюталарда ҳисобланган кўрсаткичларни ягона таққослама валютага ўтказишда харид қилиш қобилятидан (ХҚҚ) фойдаланила бошланди.

Агар динамика нарх индекслари битта мамлакат валютасининг ХҚҚни вақт бўйича ўзгаришини ўлчаб, ХҚҚ паритети турли мамлакатлардаги валюталарнинг ҳудудий ХҚҚни ўлчайди. Бунда ХҚҚ паритетининг бир қанча ўзига хос хусусиятлари мавжуд:

1. Турли миқёсдаги миллий иқтисодиётга эга бўлган мамлакатларни таққослаш мумкин.

2. Таққослаш базис йили давомида амалга оширилади. Ҳозирги вақтда макроиктисодий кўрсаткичларни халқаро таққослашларда товарлар-вакиллари нархлари асосида ҳисоблаган индекс методи қўлланилади ва ХҚҚ паритети аниқланади.

БМТнинг Халқаро таққослашлар Дастури 1968 йилдан бошланган бўлиб, унинг биринчи маърузаси 1975 йилда чоп этилган. Маърузада қўлланилган метод моҳияти ва мазмуни батафсил ёзилган ва 10 та мамлакат (Венгрия, Ҳиндистон, Италия, Кения, Колумбия, Буюк Британия, АҚШ, Германия (1990 йилгача бўлган ҳудуд), Франция ва Япония) бўйича 1967 ва 1970 йиллар учун таққослашлар натижалари эълон қилинган. Ушбу тадқиқотда ер юзининг барча қитъаларидан турли иқтисодий (социалистик ва капиталистик) тизимли мамлакатлар қатнашган ва кўп томонлама таққослаш методологияси қўлланилган.

1967 йилдаги таққослашларда 10 та мамлакат қатнашган бўлса, 1970 ва 1973 йилларда - 16 та мамлакат, 1975 йилда - 34 та мамлакат, 1980 йилда – 60 та мамлакат ва 1985 йилда – 64 та мамлакат қатнашган. 1990 йилда Европа қитъасидаги 40 та ва 1993 йилда 86 та мамлакат бўйича таққослаш ишлари амалга оширилган.

1980 йилдан бошлаб таққослаш ишларида қатнашаётган мамлакатлар сони ошиб кетганлигини ҳисобга олиб, уни минтақа (регион) даражасида олиб боришга киришилди.

1993 йил дунё миқёсида олиб борилган таққослашларда юқорида қайд қилинганидек, 86 та мамлакат қатнашган бўлса, улардан 24 таси дунё миқёсида энг ривожланган мамлакатлар, 23 таси Марказий ва Шарқий Европа ҳамда Марказий Осиё мамлакатлари, 22 таси Африка мамлакатлари, 17 таси Шарқий Осиё ва Океания мамлакатлари бўлган.

Минтақа нуқтаи назарида мамлакатлар қуйидаги гуруҳларга ажратилган:

I. Гуруҳ. 24 та энг ривожланган OECDга аъзо мамлакатлар.

II. Гуруҳ. Европа гуруҳи (ривожланган мамлакатлардан ташқари):

2A гуруҳи – Австрия, Польша, Чехия, Словакия, Венгрия, Словения, Хорватия, Руминия, Болгария, Беларусь, Россия ва Украина.

2B гуруҳи – Финляндия, Латвия, Литва ва Эстония.

2C гуруҳи – Туркия, Арманистон, Озарбайжон, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон.

2D гуруҳи – Руминия ва Молдова.

2A гуруҳига киритилган мамлакатлар таққослаш учун марказ ва координатор қилиб танлаб олинган Австрия мамлакати билан иккиёқлама таққослашларни амалга оширишган, бошқа гуруҳдагилар эса биринчи турган мамлакат билан худди шундай таққослашларни амалга оширишган. Ўз навбатида бошқа мамлакатлар ушбу биринчи турган мамлакатлар орқали Австрия билан таққосланганлар.

Мунозара Халқаро таққослаш жараёнида ўзаро боғланган иккита масала ечилади:

1. Нархлардаги фарқлар таъсирини чеклаш учун харид қилиш қобилияти аниқланади.

2. “Реал ҳажмлар” аниқланади.

Юқорида қайд қилинганидек, ХҚҚ ўзига хос товар ва хизматлар савати бўйича нархлар нисбати орқали ҳисобланади ва ўзига хос дефлятор бўлиб хизмат қилади. Бундай сават рўйхати олдиндан тайёрланиб, унга ЯИМ пировард истеъмоли таркибига кирувчи (уй хўжаликлари истеъмоли, инвестицион товарлар (машина ва ускуналар, қурилиш ишлари)) барча товарлар ва хизматлар тўпламидан ажратиб олинган товар ва хизматлар вакилларидан иборат бўлади. Саватга киритиладиган товар (хизмат) вакиллари танлаш масаласининг малакали тарзда ҳал қилиниши халқаро таққослашларда ва ”реал ҳажм”ларни ҳисоблашда ишончли натижалар олишга имкон беради.

Товар (хизмат) вакиллари танлаш ва баҳолаш бир нечта босқичда амалга оширилади.

Биринчи босқичда асосий ишчи материаллари тайёрланади (товарлар рўйхати, ҳар бир товар бўйича спецификацияларни танлаш, варақларни расмийлаштириш).

Иккинчи босқичда нархлар кузатилиб, сифатдаги ўзгаришлар тўғрисида ахборот йиғилади. Сўнгра вакил товарлар (хизматлар) рўйхати ва уларнинг нархлари мувофиқлаштирилади. Фақат ушбу ишлар тугаллангандан кейингина индивидуал ва гуруҳ ХҚҚни ҳисоблашга киришилади.

Шундай қилиб, халқаро таққослашларида қўлланиладиган асосий ёндашув борасида қуйидаги **хулосаларга** келиш мумкин:

➡ ҳар бир мамлакатнинг ЯИМ унинг пировард истеъмолни ташкил қилувчиларига кўра бир жинсли товар гуруҳларига бўлинади;

➡ ҳар бир товар гуруҳи бўйича танланган товарлар нархлари қайд қилинади ва турли мамлакатларда қайд қилинган нархларнинг ўртача нисбатлари ҳар бир товар гуруҳи бўйича ҳисобланади. Ушбу ўртача нархлар нисбатлари барча умумлаштириш даражаларидан тортиб ЯИМгача вазнланади ва ХҚҚлари ҳисобланади;

➡ ушбу товар гуруҳларининг миллий қиймат кўрсаткичлари ”халқаро таққослама” кўрсаткичларга юқорида кўрсатилган ХҚҚлари ёрдамида қайта ҳисобланади. Олинган кўрсаткичлар миллий валютада ифодаланган ”номинал миқдорлардан фарқли ўлароқ, ”реал миқдорлар” деб номланади.

АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. «Расмий статистика тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси қонуни (ЎРҚ-707-сон Қонуни, 2021 йил 11 августда қабул қилинган). Халқ сўзи газетаси, 2021 йилнинг 12 август сони.
2. Маҳмудов Б. Миллий ҳисобчилик асослари. Ўқув қўлланма.– Т., Академия, 2003.
3. Набихўжаев А.А., Азизов М.Г., Хужакулов Х.Д., Система национальных счетов. Т., 1998.
4. Набихўжаев А.А., Маҳмудов Б.М., Насретдинова Ш.С., Молиявий дастурлаш. Т.: Молия: 2005.
5. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матвеева В.М. Международная статистика. Учебник. М., Дело и Сервис, 1999.
6. Система национальных счетов 2008 Комиссия ЕС, МВФ, ОЭСР, ООН, Всемирный банк, 2022, т.1 и 2.
7. Соатов Н.М. Статистика. Дарслик.- Т., Абу Али ибн Сино, 2003.
8. Шодиев А., Ҳамраев М. Молия статистикаси, Т., 2003.